

شناسایی ابعاد دینداری و تاثیرگذاری آن بر پابندی جوانان تهرانی از دو بُعد

اعتقادی و تجربی

سیده صفا موسوی

کارشناس ارشد مدیریت امور فرهنگی دانشگاه دوره عالی علوم تحقیقات تهران، دانشکده مدیریت و اقتصاد. (نویسنده مسئول)

زهرا کاشانیها

دانشیار، عضو هیات علمی رسمی دانشگاه (تربیت دبیر)، شهید رجایی تهران، تهران، ایران.

فاطمه عزیزآبادی فراهانی

استادیار، عضو هیات علمی رسمی دانشگاه دوره عالی علوم تحقیقات تهران.

چکیده

مقدمه و هدف پژوهش: این پژوهش به شناسایی و تبیین ابعاد دینداری و تاثیرگذاری آن بر پابندی جوانان تهرانی به ارزش‌های دینی از دو بُعد اعتقادی و تجربی پرداخته است. جمعیت نمونه آماری این پژوهش را جوانان تهرانی زن و مرد (۱۸ تا ۳۳ سال) از مناطق ۲۲ گانه استان تهران با تحصیلات دیپلم تا دکتری تشکیل می‌دهند.

روش پژوهش: این مطالعه یک نوع پژوهش کمی از نوع پیمایشی بوده و ابزار گردآوری اطلاعات آن از طریق پرسشنامه بوده است. این پژوهش دارای ۶ متغیر مستقل رضایت از زندگی، آموزش‌های دینی، علمی و عقلانی بودن مستندات دینی، دانشگاه، رشته تحصیلی، سن، جنسیت و همچنین یک متغیر وابسته که پابندی به ارزش‌های دینی است که به توصیف آن پرداخته شده است. همچنین طبق پرسشنامه اعتبارسنجی شده که توسط (گلارک و استارک) با توجه به معیارهای دین مسیحیت و در داخل سراج‌زاده با معیارهای دین اسلام تطبیق داده شده و انجام گرفته است.

یافته‌ها: در میان دو بُعد دینداری میزان همبستگی را بعد اعتقادی با $0.68/04$ ، تجربی $0.60/056$ ، داشته است. نتایج این تحقیق با مقایسه با تحقیقات قبلی که توسط (سراج‌زاده، کاظمی و فرج‌زاده در سال ۱۳۷۷) انجام شده در بعد اعتقادی 0.13 کاهش و بعد تجربی 0.15 کاهش وجود داشته، که چشمگیر است. نتایج با توجه به عوامل درونی دین بررسی شده است و کمتر عوامل بیرونی مدنظر قرار گرفته است. بهتر است در ادامه همین پژوهش و با تحلیل عوامل و مشخصه‌ها به نتایج خوبی برای پیشرفت اعتقادات در دو بُعد اعتقادی و تجربی رسید.

نتیجه‌گیری: هم‌چنین با توجه به تحلیل فرضیه‌ها با استفاده از آزمون همبستگی پیرسون (فرضیات اول رضایت از زندگی، فرضیه دوم آموزش‌های دینی)، رابطه معناداری وجود داشته است. اما بین (فرضیات سوم علمی و عقلانی بودن مستندات دینی، فرضیه چهارم رشته تحصیلی جوانان تهرانی) رابطه معناداری مشاهده نشد.

واژگان کلیدی: عوامل فرهنگی، اجتماعی، پابندی، ارزش‌های دینی، جوانان تهرانی.

مقدمه

گرایش به خداجویی در نحله‌ها و مذاهب مختلف به شکل‌های گوناگون تجلی یافته است. همان‌طور که کنت^۱ می‌گوید: جامعه به یک اعتقاد مذهبی مشترک نیاز دارد. دین همان اصل وحدت بخش است و زمینه‌ی مشترکی را فراهم می‌سازد که اگر نبود، اختلاف‌های فردی، جامعه را از هم می‌گسیخت. دین به انسان‌ها اجازه می‌دهد تا بر تمایلات خودخواهانه‌شان فایق آیند و به خاطر عشق به هم‌نوعان‌شان فراتر از این خودخواهی عمل کنند. دین شیرازه‌ی نیرومندی است که افراد جامعه را به یکدیگر پیوند می‌دهد و نیز سنگ بنای سامان اجتماعی است. انسان در گستره‌ی تاریخی زندگی خود، با باورها و اعتقادات گوناگونی ادامه‌ی حیات داده و امروزه دین به عنوان یکی از نهادهای اساسی زندگی اجتماعی، نقش مهمی را در زندگی انسان ایفا می‌نماید (امام موسی صدر: ۱۹۷۵). ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی نیز تا حدود زیادی برگرفته از ارزش‌ها و باورهای دینی می‌باشند. آنچه به عنوان هویت انسانی از آن یاد می‌شود تا حدود زیادی تحت تأثیر باورها و اعتقاداتی است که می‌توانند به عنوان هویت دینی شناخته شوند. مطالعات و نظریه‌های موجود در ارتباط با دین و جامعه‌شناسی دینی (دورکیم^۲ ۱۳۷۳؛ اینگلهارت^۳ ۱۳۸۲) نشان می‌دهند که اعتقادات و باورهای دینی به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل ایجاد تحکیم و انسجام اجتماعی به شمار می‌روند و نقش بارزی در تحولات اجتماعی و اقتصادی ایفا می‌نمایند و دین و مذهب به صورت گوناگون از دیرباز، در طبقات مختلف تاریخ بشری به ظهور رسیده و تا به امروز نیز امتداد داشته است و مادام که نوع بشر در این کره خاکی زندگی کند، منشأ آثار بسیاری خواهد بود (سعیدی مدنی، ۱۳۸۴).

از آنجا که علم و دین دو نیروی مسلط و غالب در اجتماعند (تنگ، ۲۰۰۳) بنابراین، بررسی سطح پایداری به ارزش‌های دینی در جوانان تهرانی و اینکه چه عواملی بر آن تأثیرگذار است حایز اهمیت می‌باشد. از طرفی بیش از نیمی از جمعیت ایران را جوانان و نوجوانان تشکیل می‌دهند.

بنابراین، جامعه‌ی ما جامعه‌ای است جوان و طبعاً آماده‌ی پذیرش الگوهای جدید و رفتاری است. از سوی دیگر، دین از طریق انتقال ارزش‌ها به نسل جوان و نوجوان، آینده‌ی هر جامعه‌ای را تحت تأثیر قرار می‌دهد و این در شرایطی است که دیگر منابع تأثیرگذار بر دل، دیده و رفتار جوانان منحصر و حتی محدود نیست. تعدد و تکثر منابع اثرگذار بر حوزه‌های شناختی و نیز حوزه‌های عاطفی، به خصوص در جامعه‌ی ما که جامعه‌ای مبتنی بر دین، متأثر و دلبسته به آن است و راه‌های عمل در آن تحت تأثیر اعتقادات دینی است، می‌تواند به بروز بحران‌های جدی در سطوح مختلف اخلاقی منجر شود. تحقیق حاضر به بررسی پایداری بر ارزش‌های دینی در بین جوانان تهرانی و عوامل مؤثر بر آن می‌پردازد. الگوی دینداری استفاده شده در این تحقیق براساس الگوی گلاک و استارک است که دینداری را دارای ابعاد اعتقادی، تجربی در نظر می‌گیرند. متغیرهای مستقل در این تحقیق عبارتند از: محیط زندگی، اساتید، آموزش‌های رسمی و غیررسمی و متغیر وابسته میزان پایداری به ارزش‌های دینی جوانان تهرانی است. هویت دینی و تغییرات آن، از جمله حوزه‌های مطالعاتی است که با توجه به پرداختن بسیار اما باز هم ضرورت و اهمیت آن احساس می‌شود. از این رو زمینه بکر و مناسبی جهت انجام پژوهش و دستیابی به نتایج بدیع، وجود دارد. بر این اساس در تحقیق حاضر، عوامل مؤثری که جامعه و فرهنگ اجتماعی مرتبط با پایداری به ارزش‌های دینی در جوانان تهرانی وجود دارد مورد بررسی قرار خواهد گرفت. دین در حیات فردی، روابط فی مابینی و در سطوح کلان اجتماعی بازیگر فعال جامعه ایرانی است. در نظام اجتماعی ایران دین از کارکردهای منحصر به فردی برخوردار است و افول دینداری به منزله‌ی افزایش آسیب‌های فردی و اجتماعی قلمداد می‌شود (سراج‌زاده، طالبان و دیگران، ۱۳۷۷، ۱۳۸۰، ۱۳۸۹). هدف اصلی و ضرورت این پژوهش آن است که عوامل فرهنگی - اجتماعی که در استحکام و پایداری به ارزش‌های دینی در جوانان تهرانی مؤثر است، مشخص شود. لذا این تحقیق می‌تواند کمک نماید تا عوامل

مهم اجتماعی - فرهنگی در جامعه مورد مذاقه و شناخت قرار گرفته و با توجه به نقش دین و اثرات مثبت آن بر فرد و جامعه بتوان هر چه بیشتر عوامل مؤثر بر پابندی جوانان تهرانی نسبت به دینداری را کشف و در تقویت باورها و ارزش‌های دینی و دینداری آن در جوانان تهرانی با توجه به نقش پررنگ آنان در آینده فرهنگی کشور و پیشرفت معنوی آنان پی‌ریزی کرد. در این تحقیق بررسی نگرش دینی اشخاص، هویت دینی (هر چند اندک) و همچنین شناخت عوامل جامعه شناختی مؤثر بر شکل‌گیری هویت دینی و پابندی به ارزش‌ها در آنان (جوانان) بسیار دارای اثر گذارد. در این پژوهش از چارچوب نظری، برجسته‌ترین نظریه‌پرداز جامعه‌شناسی و کسی که بیشترین تأثیر را بر جامعه‌شناسی دین داشته، امیل دورکیم استفاده شده است (همیلتون، ۱۳۸۷). اصلی‌ترین فرضیه برآمده از چارچوب نظری تحقیق مذکور عبارت است از: اینکه بین عوامل فرهنگی - اجتماعی و پذیرش و تأثیر آن بر پابندی جوانان تهرانی چه همبستگی وجود دارد که مورد آزمایش و آزمون قرار خواهد گرفت. در این تحقیق زمینه‌های مثبتی که در فرهنگ و اجتماع برای شکل‌گیری هویت و پابندی یک جوان به ارزش‌های دینی وجود دارد، از دو بُعد اعتقادی، تجربی با توجه به نظریه و پرسشنامه (گلارک و استارک) مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

ملاحظات نظری:

برجسته‌ترین نظریه‌پرداز جامعه‌شناسی و کسی که بیشترین تأثیر را بر جامعه‌شناسی دین داشته، امیل دورکیم است (همیلتون، ۱۳۸۷) به نظر می‌آید که از نظر دورکیم مشارکت دینی به عنوان یک نوع واقعیت اجتماعی است که تجلی بیرونی آن را باید مدنظر قرار داد. به عبارتی دیگر دورکیم مشارکت دینی را شرکت افراد جامعه در مناسک دینی و مراسم مذهبی مدنظر قرار داده است. بنابراین نگارنده در این تحقیق به این جنبه از مشارکت دینی توجه شده و براساس جامعه‌ی خود آن را بومی‌سازی کرده است. به نظر

وی، دین نه یک توهم است و نه یک چیز: اساساً ساختگی وقتی مؤمنان این اعتقاد را پیدا می‌کنند که وابسته و مطیع یک قدرت خارجی‌اند که همه چیزهای فی‌نفسه خوبشان را از او دارند، در واقع فریب نخورده‌اند. این «قدرت در واقع وجود دارد و آن همان جامعه است»، اما دین فقط نظامی از باور داشت‌ها و مفاهیم نیست؛ زیرا دین نظام کنش نیز می‌باشد و مناسک عملی را شامل می‌شود. اهمیت و نقش مناسک در دین از منظر دورکیم چیست؟ به استدلال او، دین زاییده مناسک است. از طریق مشارکت در مناسک و مراسم مذهبی است که قدرت اخلاقی جامعه آشکارا احساس می‌شود و احساسات اخلاقی و اجتماعی از همین طریق تقویت و تجدید می‌شوند (همیلتون، ۱۳۸۷)

از نظر دورکیم، شعایر و مراسم دینی در متحد ساختن اعضای گروه نقش حیاتی دارد. به همین دلیل، شعایر و مناسک دینی نه فقط در عبادت‌های متداولی که در مواقع معین انجام می‌گیرد دیده می‌شوند، بلکه وقتی بحران‌های گوناگونی در زندگی پیش می‌آید یا گذار و تحول اجتماعی عمده‌ای تجربه می‌شود، مثل تولد، ازدواج و مرگ، نیز به اجرا در می‌آیند. استدلال دورکیم این است که شعایر و مراسم جمعی در مواقعی که مردم مجبورند با تحولات بزرگ زندگی خویش کنار بیایند، همبستگی گروهی را از نو تحکیم و تثبیت می‌کند (گیدنز^۱، ۱۳۸۷)

ماکس وبر: وبر به تبیین خود دین نمی‌پرداخت، بلکه پیوندهای میان انواع گوناگون دین و گروه‌های خاص اجتماعی و تأثیر انواع دیدگاه‌های دینی بر جنبه‌های دیگر زندگی اجتماعی، به ویژه رفتار اقتصادی را دنبال می‌کرد. وبر نوعی رهیافت کلی را درباره دین به عنوان یک پدیده اجتماعی تحول بخشید و در آثارش کوشید تا ماهیت دین و نوع رفتار و انگیزش حاکم بر آن را تعیین کند. شاید صریح‌ترین بحث وبر در این باره در «روانشناسی اجتماعی دین‌های جهانی» مطرح شده باشد. او در این اثر، نوعی رهیافت اساساً روان شناختی را در مورد دین مطرح می‌کند که در برگرفته هر دو مبنای عقلی و عاطفی آن

است و ارتباط تنگاتنگی با عوامل اجتماعی دارد. عواملی که به تشخیص و بر به تبیین اساساً جامعه شناختی نیز نیاز دارند. به نظر و بر، مفاهیم دینی بر اثر این واقعیت پدید می‌آیند که زندگی اساساً مخاطره‌آمیز و نامطمئن است. بی‌اطمینانی به این معناست که انسان‌ها برخی چیزها را آرزو می‌کنند. ولی آرزوهایشان همیشه برآورده نمی‌شوند. هم‌چنین میان آنچه تصور می‌کنیم باید باشد و آنچه عملاً رخ می‌دهد، همیشه اختلاف وجود دارد. تنش ناشی از این اختلاف سرچشمه دیدگاه دینی است (همیلتون، ۱۳۸۷)

تأثیرپذیری از مشارکت دینی:

اینگلهارت و نوریس: اینگلهارت و نوریس مشارکت دینی را شرکت در مراسم مذهبی و انجام عبادت‌ها و مکاشفه‌های روزانه مدنظر قرار داده‌اند. با توجه به این که مشارکت دینی در این تحقیق به عنوان یکی از انواع مشارکت و یکی از ابعاد اجتماعی دینداری مدنظر می‌باشد، این نظریه فقط به بعد شرکت افراد در مناسک دینی جمعی توجه شده است. مشارکت دینی که به عنوان یک بعد اجتماعی دینداری و هم به عنوان یکی از انواع مشارکت است که جوانان در اجتماع به آن می‌پردازند، مدنظر پژوهشگر می‌باشد. به دلیل این که نظریه‌ای واحد، مشارکت دینی را آن گونه که مدنظر محقق می‌باشد توضیح نداده، لذا مجبور شدیم که برای توصیف و تبیین مشارکت دینی از ترکیب نظریه‌هایی مانند دورکیم، گلاک و استارک و اینگلهارت و نوریس استفاده کنیم (اینگلهارت، نوریس^۲)

آموزش و عوامل اجتماعی شدن و تأثیرپذیری:

آموزش کلیدی‌ترین بخش عوامل اجتماعی شدن است. عوامل اجتماعی شدن نظیر (مدرسه، خانواده، دانشگاه،...) همگی از طریق آموزش می‌توانند بر فرد تأثیر بگذارند. اریکسون در مقاله‌ای با عنوان رشد و تعهد مذهبی نوجوانانف به نقش خانواده و گروه همسالان و آموزش پرداخته است. از نظر وی آموزش مهم‌ترین عنصر در میان عوامل

جامعه‌پذیری است. در جامعه‌پذیری دینی، سایر عوامل اجتماعی شدن از طریق آموزش دینی که می‌توانند بر فرد اثر گذار باشند (اریکسون^۱، ۱۹۹۲)

فرد در تعامل با عوامل اجتماعی شدن با آموزه‌های مواجه می‌شود که به صورت هدفمند و یا ناخودآگاه ارائه شده و آموزش داده می‌شوند. عوامل مؤثر بر جامعه‌پذیری در فرآیند زندگی به نحوی نیت‌مند و یا غیر نیت‌مند به آموزش فرد کمک می‌کند. بنابراین میزان آموزش رسمی و غیررسمی دینی در فرآیند زندگی بر دینداری افراد مؤثرند. از سوی دیگر هم‌چنان که پیتر برگر به نقش تحصیلات و دانشگاهی اشاره می‌کند در برخی رشته‌های تحصیلی نسبت به سایر رشته‌ها التزام کمتری نسبت به دینداری مشاهده می‌شود (سراجزاده، ۱۳۷۴)

سن و تأثیرپذیری:

آرگیو براساس نظریه نقش اجتماعی نتیجه می‌گیرد که در فرآیند نقش‌پذیری، فرد با تغییرات مواجه می‌شود و این تغییرات مرتبط با نقش اجتماعی او است. نقش‌های اجتماعی و نقش‌پذیری پایه‌ای که فرد در گذشته و در سنین پایین‌تر به ویژه در خانواده بر عهده داشته است با افزایش سن تأثیر مستقیمی بر شخصیت، ارزش‌ها و نگرش‌های فرد در سنین بالاتر خواهد داشت. بدین ترتیب اگر نقشی که فرد در دوران کودکی بر عهده دارد و آموزش‌های که درون خانواده براساس جنسیت به او واگذار می‌شود، دینی‌تر باشد در بزرگسالی نیز دین‌دارتر خواهد بود و هر چه به سن فرد افزوده شود دینداری بیشتری را از خود بروز خواهد داد (جانسون^۳، ۱۹۹۹)

جنسیت و تأثیرپذیری:

بران در تبیین دینداری از تفاوت‌های جنسیتی مبتنی بر موقعیت‌های اقتصادی جامعه استفاده می‌کند. به زعم وی مردان در مقایسه با زنان وقت کمتری برای فعالیت‌های مذهبی و مناسک آن سپری می‌کنند این به دلیل آن است که آنها نسبت به زنان فرصت کمتری برای

انجام فرائض دینی در اختیار دارند. بنابراین مردها در برخی از ابعاد دینداری و به ویژه دینداری مناسکی، حضور کم‌رنگ‌تری در برگزاری و حفظ الگوهای دینی دارند. بران بر نوع اجتماعی شدن زنان و مردان که منجر به تفاوت‌های جنسیتی در جوامع مختلف بسته به چارچوب اقتصادی آن جامعه متفاوت است. اقتصاد مبتنی بر کار مرد و وجود تقسیم کار در آن (بران ۲۰۰۴).

نظریه گلارک و استارک و تأثیرپذیری از ابعاد دینی: بعد اعتقادی (باورهای دینی): عبارت است از باورهای که انتظار می‌رود پیروان آن دین به آن اعتقاد داشته باشند.

بعد تجربی (عواطف دینی): ناظر بر عواطف، تصورات و احساسات مربوط به داشتن رابطه با جوهری ربوی هم‌چون خدا یا واقعیتی غایی یا اقتداری متعالی است. (پرسشنامه دینداری، گلارک و استارک، ۱۹۶۵)

فرضیات تحقیق:

بین رضایت از زندگی جوانان تهرانی و پابندی بر ارزش‌های دینی رابطه معناداری وجود دارد.

بین آموزش‌های دینی در جذب جوانان تهرانی و پابندی به ارزش‌های دینی رابطه معناداری وجود دارد.

بین علمی، عقلانی بودن مستندات دینی ارائه شده به جوانان تهرانی و پابندی آنان به ارزش‌های دینی رابطه معناداری وجود دارد.

بین رشته تحصیلی جوانان تهرانی و پابندی آنان به ارزش‌های دینی رابطه معناداری وجود دارد.

پیشینه پژوهش:

به طور خاص در مورد این پژوهش، تحقیق و پایان‌نامه و رساله‌ای در سه حوزه جامعه‌شناسی مدیریت امور فرهنگی و الهیات تا زمان ثبت این موضوع در «ایران داک» با این عنوان صورت نگرفته است (منبع ایران داک)، اما در حوزه هویت ملی اجتماعی و ارزش‌های دینی پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها و مقالاتی با این عناوین به شرح زیر موجود است:

«بررسی همبستگی اجتماعی میزان گرایش دانشجویان دانشگاه‌های تهران به جنبش‌های دینی جدید» (محمداسماعیل ریاحی عضو هیات علمی دانشگاه زنجان) نتایج آزمون‌های همبستگی، حاکی از کشف رابطه معکوس و معنادار بین میزان دین‌داری و میزان گرایش به هویت قومی با میزان گرایش به جنبش‌های دینی جدید بوده است. یافته‌های تحقیق حاضر بر توجه بیشتر به پدیده جنبش‌های دینی جدید و ابعاد آن در ایران، از سوی پژوهشگران و دانشگاهیان و نیز سیاست‌گذاران اجرایی کشور دلالت می‌نماید.

۱- «بررسی عوامل مؤثر بر دینداری در زنان متأهل ساکن شهر گرگان» (غلامرضا خوش‌فر - استادیار دانشگاه گروه علوم اجتماعی - دانشگاه گلستان) نتایج نشان داد که رابطه معناداری بین مصرف رسانه‌ای، اعتماد اجتماعی و دینداری وجود ندارد در حالی که بین سن، تحصیلات، مدت ازدواج، فرزندان، پایگاه اقتصادی - اجتماعی و دینداری رابطه معنادار وجود دارد. نتایج هم‌چنین نشان داده که تحصیلات و پایگاه اقتصادی - اجتماعی با دینداری زنان رابطه منفی دارند. نتایج تحلیل مسیر نیز نشان داده که جمع فرزندان بالاترین اثر کل (به صورت فزاینده) را بر میزان دینداری زنان متأهل داشته است. هم‌چنین بین دینداری زنان متولد شهر و روستا تفاوت معنی‌دار وجود دارد.

۲- «رابطه استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی زبان و پابندی به هویت فرهنگی در زنان تهرانی» (امید ابراهیمان، کارشناس ارشد پژوهش علوم اجتماعی دانشگاه شهید بهشتی، هدی یاقوتی، دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه شهید بهشتی) یافته‌های تحقیق نشان داده است که میزان استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای برابر با ۵۰,۶۴ و میانگین پابندی به هویت فرهنگی نیز ۶۲,۵۵ (در مقیاس ۰ تا ۱۰۰) است و میانگین بُعد ذهنی هویت فرهنگی به میزان ۱۰ درصد بیشتر از بُعد عینی است. هم‌چنین کسانی که از ماهواره استفاده می‌کنند نسبت به دیگران پابندی بسیار کمتری به هویت فرهنگی ایرانی دارند. در تحلیل رگرسیون چند متغیر نیز به ترتیب میزان رضایت از ماهواره، استفاده

از آن و اعتماد به برنامه‌های ماهواره باعث تضعیف هویت فرهنگی زنان می‌شوند و محتوای آگاهی‌بخش، علمی و خبری آن، باعث تقویت هویت فرهنگی شده است.

۳- «بررسی تأثیر عقاید دینی در سبک زندگی جوانان» (دانشگاه کلمبیا آمریکایی لاتین) عبدالحمید افسری، احمد کرد دانشجوی دوره دکتری جامعه‌شناسی دانشگاه تهران، کارشناس ارشد مطالعات آمریکایی لاتین دانشگاه تهران. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که متغیر پایداری به مذهب با ضریب همبستگی ۰,۲۷۸، مهم‌ترین و قوی‌ترین متغیر پیش‌بینی‌کننده سبک زندگی دانشجویان بوده است و پس از آن متغیر سرمایه فرهنگی با ضریب همبستگی ۰,۱۸۰، قوی‌ترین و مؤثرترین در پیش‌بینی سبک زندگی دانشجویان بوده است.

۴- «هویت دینی و عوامل اجتماعی تأثیرگذار بر آن مورد مطالعه دانشجویان دانشگاه یاسوج» (اردوان ارژنگ؛ اصغر میرفردی، دکترای جامعه‌شناسی و استادیار دانشگاه یاسوج، دکترای الهیات و معارف اسلامی؛ استادیار دانشگاه بین‌المللی امام خمینی).

۵- «بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر مشارکت دینی دانشجویان دانشگاه بیرجند» محمدباقر آخوندی، مریم حمیلیان که به بررسی دقیق مشارکت اجتماعی دانشجویان در امور دینی پرداخته است.

تحقیقات خارجی:

یکی از نخستین پژوهش‌هایی که به منظور سنجش آداب و اعمال دینی انجام شد کار گابریل لویرا بود. وی در پرسشنامه‌ای که در سال ۱۹۳۱ م انتشار داد. در پی آن بود که از طریق سنجش اعمال دینی فرانسویان، دلایل تاریخی وضعیت موجود مذهب کاتولیک را بیاید و نسبت به دین توده مردم و دین تجربه شده در نر مردم، شناخت حاصل کند. لویرا، یک سنخ‌شناسی چهارگانه ارائه داد که عبارت بود از: بیگانگان به زندگی کلیسایی یا مخالفین، موافقین یا پیروان فصلی کلیسا (که برای امور خاص به کلیسا می‌روند)،

پیروان مرتب و منظم کلیسا که هر هفته‌ای برای اعتراف به گناهان به کلیسا می‌روند، مؤمنین (ویلیم ۱، ۱۳۷۷)

کارهای لویرا، افق جدیدی را به روی محققان گشود و از آن پس، تحقیقات متعددی هم در فرانسه و هم در سایر کشورهای اروپایی به ویژه پس از جنگ دوم جهانی شکل گرفت و محققان زیادی با الهام گرفتن از وی در این زمینه به تحقیق پرداختند. در فرانسه تحقیقات جغرافیایی شکل گرفت و محققان به تنظیم اطلس آداب دینی کاتولیک‌های، فرانسه، همت گماشتند و کسانی چون ژانرمی ۵ از مناطق فرهنگی سخن به میان آوردند.

این پژوهش‌ها عمل و رفتار مذهبی را به عنوان متغیری که به عوامل جغرافیایی، اجتماعی و تاریخی وابسته است به حساب می‌آورد. کلیسا که در سیر تحول جامعه غربی به از دست دادن نفوذ خود، آگاه بوده نیز با انجام این پژوهش‌ها موافق بود. پس از فرانسه در بلژیک توسط ژان رمی و لیلیان وایه پژوهش جامعه‌شناسی ژست و حرکت دینی: تحلیل رفتار الهی در بلژیک، انتشار یافت و در ایتالیا بورگلاس رفتار درونی ایتالیایی‌ها را منتشر نمود. هم‌چنین از طرف دانشگاه کاتولیکی لوون و اطرافیان، کشیش هوتاژ کوشش‌های مهمی در این زمینه صورت گرفت که آثاری چون جوه جامعه‌شناسی کاتولیک در امریکا و زندگی شهری و نهادهای مذهبی و محیط شهری و جامعه صنعتی از آن جمله‌اند. هوتار بیشتر رابطه دین و توسعه را در چارچوب نگرش مارکسیستی بررسی کرد و فعالیت‌های خود را در امریکای لاتین و آسیا گسترش داد.

به جز تحقیق بر روی مذهب کاتولیک، پژوهش بر روی سایر جناح‌های مذهبی نیز در گروه جامعه‌شناسی ادیان فرانسه انجام گرفت. بررسی رفتارهای ناسازگارانه فرقه‌ای، عقاید منجی‌گرانه، پژوهش در مورد مفهوم تقدیس، دین مردمی و نحوه پدید آمدن

روحیات دینوی و تحقیق در مورد فرقه‌های پروتستان از جمله کارهایی است که انجام شده است (ویلیم، ۱۳۷۷)

با انجام پژوهش بر روی اعمال و آداب دینی، انجام وظایف و اعمال دینی به عنوان یکی از معیارهای سنجش دین‌داری مورد توجه قرار گرفت و افراد از نظر درجه و میزان به جای آوردن اعمال دینی توسط محققان طبقه‌بندی شدند. از سویی درستی یا نادرستی این معیارها نیز مورد ارزیابی و قضاوت قرار گرفت. و از سوی دیگر، کوشش‌هایی به منظور تعیین ابعاد و نیز معیارهایی برای سنجش دین‌داری صورت گرفت از جمله این تلاش‌ها می‌توان، از کار چارلز گلاک نام برد. وی در سال ۱۹۶۲ برای دین، پنج بعد مشخص کرد که براساس آن دین‌داری مورد سنجش قرار گیرد که عبارت بود از بعد تجربی، بعد آیین‌گرایانه، بعد ایدئولوژیک، بعد عقلانی و بعد پیامدی. در کنار پژوهش‌هایی که به بعضی از آنها اشاره شد، سازمان‌ها و مؤسساتی نیز پدید آمدند که به تحقیقات دینی پرداختند.

فرانسیس و کارتر تحقیقی بر روی دانش‌آموزان در مدارس دینی و غیردینی انگلستان در سال ۱۹۸۰ انجام دادند. نتایج تحقیق حاکی از همبستگی مثبت ۴۹ درصد بین رفتار مذهبی والدین و فرزندانشان است.

در پژوهشی که به کوشش کیهان موتلو در مورد عقاید مذهبی جوانان ترکیه صورت گرفت، عنوان شده است که جامعه‌پذیری مذهبی در بین جوانان ترکیه افزایش یافته است. این بررسی که بر روی نمونه ۱۰۹۹ نفری در سال ۱۹۷۸ با جمعیت ۵۳۶ و در سال ۱۹۹۱ با جمعیت ۵۶۳ صورت گرفته، نشان می‌دهد میزان موافقت با گویه‌های مطرح شده که در مورد اعتقادات مذهبی و اخلاقیات بوده، در سال ۱۹۷۸، ۵۲ درصد بوده، در حالی که این میزان در سال ۱۹۹۱ به ۶۷ درصد رسیده است. همچنین یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که ارتباط مستقیمی بین اعتقاد به خدا و خوشبختی، مسلمان بودن

و پوشیدن روسری، مسلمان خوب بودن و شخص درستکار بودن، از نظر نمونه مورد پژوهش وجود ندارد، همچنین اغلب آنها، با این گویه که فقط مسلمانان به بهشت می‌روند، مخالفت کرده‌اند و نیز اکثر آنها با این گویه که اگر انسان‌ها درستکار باشند ولی مذهبی نباشند به بهشت می‌روند (موتلو^{۱۲}، ۱۳۷۲).

روش تحقیق:

جامعه آماری این تحقیق شامل جوانان تهرانی بین (۱۸ الی ۳۳) سال هستند را تشکیل می‌دهد. برای حجم نمونه حجم نمونه از فرمول برآورد حجم نمونه استفاده شده است. چون p پارامتر مجهولی است، بر این اساس مقدار آنرا در فرمول $0,5$ قرار می‌دهیم یعنی حاصل ضرب $p(1-p) = 0,25$. حداکثر واریانس مد نظر قرار داده شده است. ϵ دقت برآورد یا حداکثر خطای حدی است که در تحقیق حاضر مقدار آن $0,05$ در نظر گرفته شده است. بر این اساس حجم نمونه، یعنی تعداد مشتریان انتخاب شده برابر است با:

$$n = \frac{z_{\alpha/2}^2 p(1-p)}{\epsilon^2}$$

$$n = \frac{3.84 \cdot 0.25}{(0.05)^2} = \frac{0.96}{0.0025} = 346$$

احتمال وجود صفت $P=0/5$

احتمال عدم وجود صفت $q=0/5$

انحراف معیار $t^2=1,96$

بنابراین براساس اطلاعات به دست آمده از مرکز آمار ایران در سال (۱۳۸۵) حجم جامعه آماری پژوهش حاضر ۱/۸۳۰/۲۰۱ نفر می‌باشد که از این تعداد ۹۰۰/۸۰۹ نفر مرد و ۹۲۹/۳۹۳ نفر زن بوده‌اند. بر این اساس حجم نهایی نمونه در این تحقیق برابر ۳۴۶ نفر است و براساس فرمول کوکران و جدول مورگان تعیین شده است. روش نمونه‌گیری در این تحقیق به صورت تصادفی چند مرحله‌ای است، یعنی در ابتدا با توجه به متغیر پایگاه فرهنگی و اجتماعی، تهران

ارزش‌های دینی بررسی قرار گرفت. در این بخش روش پژوهش به صورت پیمایشی بوده است.

اعتبار و پایایی:

از آنجا که مقیاس دینداری مورد استفاده در این پژوهش برگرفته از پژوهش‌های معتبری بود که در جای خود از آزمون‌های اعتبار بهره برده بودند، برای سنجش اعتبار آن، آزمون دوباره‌ای انجام نشد. برای آزمون پایایی مقیاس دینداری ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شده است. برای آزمون پایایی مقیاس احساس انومی نیز ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شده است. ضریب آلفای کرونباخ برای احساس انومی برابر ۷۵ درصد بوده که باز هم نشانگر پایایی مناسب مقیاس است. از نظر اعتبار و پایایی، سنجه گلارک و استارک از حدود ۲۰ سال قبل (۱۳۷۷) بارها توسط پژوهشگران مختلف مورد استفاده قرار گرفته است و براساس گزارش تمامی پژوهش‌ها دارای اعتبار و پایایی بالایی بوده است (گلارک و استارک، کاظمی و فرجی، ۱۳۸۵).

پایایی این سنجه هم با دو روش محاسبه ضریب هم‌سازی درونی (آلفای کرونباخ) و آزمون دو نیمه‌سازی مورد بررسی قرار گرفته است. ضریب آلفای کرونباخ برای گل سنجه گلارک و استارک ۹۰ درصد به دست آمده که نشان دهنده پایایی بسیار بالای این مقیاس است. هم‌چنین ضرایب آلفای کرونباخ برای بُعد اعتقادی ۸۱ درصد، برای بُعد مناسکی ۸۱ درصد، برای بُعد تجربی ۷۱ درصد، برای بُعد پیامدی ۷۳ درصد، است که نشان دهنده پایایی بسیار بالای ابزار است.

تجزیه و تحلیل داده‌ها:

آمار توصیفی:

این پژوهش دارای ۶ متغیر مستقل آموزش‌های دینی، علمی و عقلانی بودن مستندات دینی، دانشگاه، رشته تحصیلی، سن، جنسیت و هم‌چنین یک متغیر وابسته که

را به پنج منطقه شمال، مرکز و جنوب و شرق و غرب تقسیم کرده و مناطق ۱ تا ۵ به عنوان مناطق شمالی (بالا)، مناطق ۶ تا ۱۲ به همراه منطقه ۲۲ به عنوان مناطق مرکزی (متوسط) و مناطق ۱۳ تا ۲۱ به عنوان مناطق جنوب و مناطق ۳-۴ شرق و مناطق ۲-۵ غرب در نظر گرفته شده است. پس از آن با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده از کل مناطق ۲۲ گانه استان تهران استفاده شد که بیشترین شرکت کننده به صورت تصادفی از منطقه ۲ و ۵ تهران بوده است. در این مرحله لیست تمام جوانان تهرانی مونث و مذکر منطقه‌های نمونه اخذ شده و پرسش‌نامه حاضر که شامل ابعاد پیامدی، مناسکی است و به سنجش دینداری می‌پردازد و به صورت محرمانه برای بدست آوردن آمار مورد مطالعه قرار گرفته است. از بین اماکن دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات تهران (برای غرب تهران)، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال و شرق (برای شرق شمال تهران)، مسیر خط ویژه اتوبوس خط جنوب به شمال تهران (برای جنوب تهران)، بعضی از منازل منطقه ۲، ۵ تهران (برای غرب تهران)، مسجد فاطمیه در ایام اعتکاف (برای مرکز تهران) پرسشنامه‌ها توزیع شد و محقق در طول دو ماه به هر یک از مراکز مراجعه کرده و پرسش‌نامه را در بین جوانان تهرانی دختر و پسر (۱۸ الی ۳۰) سال به صورت تصادفی پخش کرده است.

طبقه‌بندی بر مبنای نوع داده را به سه نوع کمی، کیفی و ترکیبی تقسیم می‌نمایند. برای پاسخگویی به سؤالات پژوهش و بررسی وضعیت (عوامل فرهنگی اجتماعی مؤثر بر پایبندی جوانان تهرانی به ارزش‌های دینی)، از روش توصیفی تحلیلی استفاده گردید. بدین ترتیب که الف) مبانی نظری به منظور استخراج مفاهیم و شبکه مفهومی به شیوه نظام‌مند مرور شد. جامعه آماری در این روش، تمامی اسناد و مدارک مرتبط با موضوع پژوهش بود. ب) استفاده از پرسشنامه محقق ساخته توسط آقایان گلارک و استارک که توسط آن دیدگاه جامعه آماری، درباره وضعیت عوامل فرهنگی اجتماعی مؤثر بر پایبندی جوانان تهرانی به

پایبندی به ارزش‌های دینی است که از ۲ بعد اعتقادی، توصیف ویژگی‌های جمعیتی نمونه مورد مطالعه (سن) تجربی است که به توصیف آن پرداخته‌ایم. همان‌گونه که جدول ۴-۱ میانگین و انحراف معیار سن شرکت کنندگان را نشان می‌دهد. در جدول زیر مشاهده می‌شود.

جدول ۴-۱- نتایج آمار توصیفی سن آزمودنی‌ها

متغیر	حداکثر	حداقل	میانگین	انحراف معیار
سن	۳۳	۲۴/۵۴	۲۴/۵۳	۷/۱

همانگونه که مشاهده می‌شود میانگین سن در ۲۴/۵۳ جنسیت همان‌طور که در جدول ۴-۲ مشاهده می‌شود، از سال است. حداکثر سن در ۳۳ و حداقل ۲۲/۵۴ سال بود. هم‌چنین انحراف استاندارد برای این متغیر 7 ± 1 می‌باشد. مجموع ۳۴۶ نفر افراد مورد مطالعه ۱۱۳ نفر (۳۲/۶ درصد) مرد و ۲۳۳ نفر (۶۷/۱ درصد) زن بودند.

جدول ۴-۲- فراوانی شرکت کنندگان براساس جنسیت

جنسیت	تعداد	درصد
مرد	۱۱۳	۳۲/۶
زن	۲۳۳	۶۷/۱
کل افراد	۳۴۶	۱۰۰

سطح تحصیلات

در این پرسش‌نامه سطح تحصیلات شرکت کنندگان نیز سنجیده شد و آنها یکی از گزینه‌های دیپلم، کاردانی، لیسانس، فوق لیسانس، دکتری را انتخاب کردند.

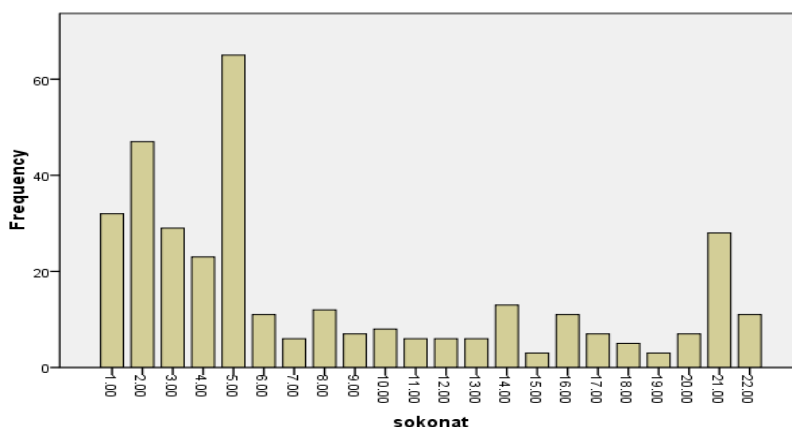
جدول ۴-۳- تفکیک شرکت کنندگان براساس سطح تحصیلات

آزمودنی‌ها	کل افراد	
	فراوانی	درصد
دیپلم	۱۰۸	۳۱/۱
کاردانی	۳۲	۹/۲
لیسانس	۸۲	۲۳/۶
فوق لیسانس	۱۱۳	۳۲/۶
دکتری	۱۱	۳/۲

همانگونه که در جدول ۴-۳ مشاهده می‌شود بیشترین تحصیلات در رده فوق لیسانس قرار داشت و کمترین میزان نیز مقطع دکتری بود. مقطع دیپلم نیز دومین فراوانی را داشت و کاردانی ۹/۲ درصد را تشکیل می‌داد. ۸۲ نفر نیز لیسانس داشتند منطقه سکونت

در نمودار ۴-۱ تعداد افراد و منطقه سکونت آنها را در

مناطق ۲۲ گانه شهر تهران نشان می‌دهد.

کمترین مشارکت مربوط به مناطق ۱۵ و ۱۸ بود. وضعیت تاهل در این پرسش‌نامه وضعیت تاهل نیز سنجیده شد و آنها یکی از گزینه‌های متاهل و مجرد را انتخاب کردند.

نمودار ۴-۱- تعداد افراد در مناطق ۲۲ گانه شهر تهران همانگونه که در نمودار فوق مشاهده می‌شود بیشتر افراد شرکت کننده در این تحقیق از منطقه ۵ تهران بودن و

جدول ۴-۴- تفکیک شرکت‌کنندگان براساس وضعیت تاهل

وضعیت		آزمودنی‌ها
درصد	فراوانی	
۲۷/۱	۹۴	متاهل
۷۲/۳	۲۵۱	مجرد

مذهب جدول ۴-۵ نتایج مربوط به مذهب را برای شرکت کنندگان نشان می‌دهد.

همانگونه که در جدول فوق مشاهده می‌شود ۲۷/۱ درصد افراد متاهل بودند و ۷۲/۳ درصد افراد نیز مجرد زندگی می‌کردند.

جدول ۴-۵- تفکیک شرکت‌کنندگان براساس مذهب

وضعیت		آزمودنی‌ها
درصد	فراوانی	
۹۹/۴	۳۴۵	شیعه
۰/۶	۱	سنی

جدول ۴-۶ نتایج آمار توصیفی ابزار تحقیق را نشان می‌دهد. در این جدول شاخص میانگین و انحراف استاندارد گزارش شده است.

در جدول فوق مشاهده می‌شود که بیشتر افراد مذهب شیعه داشتند و تنها یک نفر اهل سنت بود. در ادامه پژوهش به بررسی آمار توصیفی پرسشنامه پرداخته خواهد شد.

توصیف نمرات به دست آمده از ابزار

جدول ۴-۶- آمار توصیفی پرسشنامه تحقیق

سوال	میانگین	انحراف معیار
شیطان وجود دارد	۲,۰۳۲۳	۱,۲۲۳۱۲
اگر ما امر به معروف و نهی از منکر را ترک کنیم فساد و فحشا همه جا را پر می‌کند	۳,۲۱۷۶	۱,۲۹۸۸۵
در روز قیامت به اعمال و رفتار ما دقیقاً رسیدگی می‌شود و نیکو کاران در بهشت و بدکاران به جهنم خواهند رفت	۲,۲۲۴۲	۱,۲۳۶۷۲
قرآن کلام خداست و هر چه می‌گوید حقیقت محض است	۱,۶۳۹۳	۹,۷۱۱۰
این دنیای پر از ظلم و جور با ظهور حضرت مهدی (عج) پر از عدل و داد خواهد شد	۲,۲۰۹۶	۱,۳۶۵۹۶
من به فرشته اعتقاد دارم	۲,۰۶۱۹	۱,۹۸۶۴۲
هنوز مطمئن نیستم که خدا وجود دارد	۴,۳۲۵۴	۱,۱۷۱۱۲
کسی که به خدا ایمان دارد از مرگ نمی‌ترسد	۲,۵۶۲۱	۱,۳۰۴۱۸
گاهی احساس میکنم به خدا نزدیک شده‌ام	۲,۰۱۱۸	۱,۰۴۳۳۷
بدون اعتقادات دینی احساس می‌کنم زندگیم پوچ و بی‌هدف است	۲,۷۳۲۹	۱,۳۵۱۷۷
هرگاه به حرم هر یک از امامان و انبیا میروم احساس معنویت عمیقی به من دست می‌دهد	۲,۲۳۷۵	۲,۰۲۳۲۲
بعضی وقت‌ها احساس ترس از خداوند به من دست می‌دهد	۲,۱۲۷۶	۱,۱۳۸۴۹
گاهی احساس توبه می‌کنم و از خداوند می‌خواهم تا برای جبران گناهانم به من کمک کند	۱,۸۴۷۵	۱,۰۳۴۷۹

جدول ۴-۶-۱ تحلیل تک تک سوالات و درصد و فراوانی پاسخ به سوالات

سوالات	کاملاً موافق		موافق		بینابین		مخالف		کاملاً مخالف	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
الف: شیطان وجود دارد	۱۵۳	۴۴,۱	۹۵	۲۷,۴	۴۷	۱۳,۵	۲۱	۶,۱	۲۵	۷,۲
امر به معروف و نهی از منکر	۴۶	۱۳,۳	۵۱	۱۴,۷	۹۴	۲۷,۱	۸۱	۲۳,۳	۶۸	۱۹,۶
ایمان به قیامت	۱۲۹	۳۷,۲	۸۱	۲۳,۳	۷۷	۲۲,۲	۲۸	۸,۱	۲۴	۶,۹
قرآن کلام خداوند	۲۰۵	۵۹,۱	۸۳	۲۳,۹	۳۴	۹,۸	۹	۲,۶	۱۰	۲,۹
ایمان به ظهور منجی	۱۵۰	۴۳,۲	۶۱	۱۷,۶	۶۲	۱۷,۹	۲۵	۷,۲	۳۶	۱۰,۴
اعتقاد به وجود فرشته	۱۵۳	۴۴,۱	۹۵	۲۷,۴	۵۱	۱۴,۷	۲۴	۶,۹	۱۵	۴,۳
اطمینان نبود وجود خداوند	۱۸	۵,۲	۲۰	۵,۸	۲۶	۷,۵	۴۴	۱۲,۷	۲۳۰	۹۷,۴

۸,۹	۳۱	۱۴,۷	۵۱	۲۷,۷	۹۶	۱۷	۵۹	۲۹,۱	۱۰۱	ب: ایمان به خدا و نبود ترس از مرگ
۴,۶	۱۶	۴,۰	۱۴	۱۳,۸	۴۸	۴۰,۶	۱۴۱	۳۴,۶	۱۲۰	احساس نزدیکی به خداوند
۱۴,۱	۴۹	۱۳,۵	۴۶	۲۴,۸	۸۶	۲۱,۶	۷۵	۲۳,۱	۸۰	پوچی در نبود دین
۵,۸	۲۰	۵,۸	۲۰	۲۰,۲	۷۰	۳۱,۷	۱۱۰	۳۴,۶	۱۲۰	احساس معنویت و زیارت و حضور در بارگاه معصومین
۶,۱	۲۱	۶,۶	۲۳	۱۳,۵	۴۷	۳۸,۳	۱۳۳	۳۲,۶	۱۱۳	احساس ترس از پروردگار
۴,۰	۱۴	۴,۳	۱۵	۸,۹	۳۱	۳۶,۳	۱۲۶	۴۴,۷	۱۵۵	توبه و جبران گناهان
۶۸/۰۴		۴/۵۰		اعتقادی						بعد دینداری
۶۰/۵۶		۴/۲۳		تجربی						

آمار استنباطی:

با استفاده از آزمون همبستگی پیرسون رابطه پابندی

فرضیه اول

به ارزش‌های دینی و رضایت از زندگی در جوانان
تهرانی سنجیده شد. جدول ۴-۸ نتایج این آزمون را
نشان می‌دهد.

فرض صفر: بین رضایت از زندگی جوانان تهرانی

و پابندی بر ارزش‌های دینی رابطه وجود ندارد.

جدول ۴-۷- نتایج آزمون همبستگی برای بررسی ارتباط پابندی به ارزش‌های دینی و رضایت از زندگی در جوانان تهرانی

رضایت‌مندی زندگی		متغیر
میزان اثر (R^2)	میزان همبستگی (R)	رضایت از زندگی
sig	**۰/۶۹	
۰/۰۰۱	%۴۹	

بین ارزش‌های دینی و رضایت از زندگی در جوانان تهرانی
رابطه معنی‌داری وجود دارد. هم‌چنین میزان تاثیر (R^2) این
عامل در پابندی به ارزش‌های دینی ۴۹ درصد برآورد می‌شود.
نتیجه‌گیری: بین پابندی مذهبی و رضایت از زندگی
رابطه معناداری وجود دارد. این نتایج با اکثر تحقیقات ایرانی

همانگونه که در جدول فوق مشاهده می‌شود بین
پابندی به ارزش‌های دینی و رضایت از زندگی در جوانان
تهرانی رابطه معنی‌داری وجود دارد ($P < ۰/۰۱$). میزان این
همبستگی هم ۰/۶۹ می‌باشد. با توجه به امر فرض صفر
آماری در این فرضیه رد می‌شود و نشان داده می‌شود که

عین حال که هر چند هیجاناتی غمگینی و خشم را تجربه می‌نماید، بهزیستی درونی بالا خواهد داشت، برعکس، اگر از زندگی خود ناراضی باشد و خوشی و علاقه اندکی را تجربه نماید و پیوسته هیجانات منفی، میل به خشم و اضطراب را احساس نماید دارای بهزیستی درونی پایینی است (مظفری و هادیان‌فرد، ۱۳۸۸).

باتوجه به نتایج می‌توان به این تحلیل دست یافت که هر چه ارزش‌ها برای افراد بیشتر باشد سازش‌پذیری و سلامت روانی بیشتری در افراد وجود دارد. رضایت از زندگی یکی از مؤلفه‌های بهزیستی درونی است و هر چه فرد در زندگی خود آرامش و شادکامی بیشتری داشته باشد در مواجهه با غم و خشم موفق‌تر خواهد بود و اگر از نظر درونی متزلزل و غمگین باشد در مواجهه با مشکلات ضعیف‌تر خواهد بود و تاثیر معنویات در رضایت از زندگی و مثبت‌نگری نقش بسیار پررنگی را ایفا می‌کند و هر چه گرایش به معنویات و دین در زندگی بیشتر باشد رضایت از زندگی بیشتر خواهد بود.

فرضیه دوم

فرض صفر: بین آموزش‌های دینی در جذب جوانان تهرانی و پایبندی به ارزش‌های دینی رابطه معناداری وجود ندارد. با استفاده از آزمون همبستگی پیرسون رابطه آموزش‌های دینی در جذب جوانان تهرانی و پایبندی به ارزش‌های دینی سنجیده شد. جدول ۴-۸ نتایج این آزمون را نشان می‌دهد.

و خارجی همخوان است از جمله کیامرثی و ابوالقاسمی (۱۳۸۸)، میرشمسی (۱۳۸۷)، دهقان (۱۳۹۱)، حمیدی و همکاران (۱۳۹۲) هنینگز گارد (۲۰۰۸) کندا و همکاران (۲۰۰۶). در تبیین نتایج تحقیق می‌توان به این نکته اشاره کرد که با توجه به دیدگاه‌های مربوط به مکتب انسان‌گرایی، انسان سالم انسانی است که در زمان حال زندگی می‌کند از نیازهای خود آگاهی دارد. مزلو یکی از برجسته‌ترین روان‌شناسان انسان‌گرا، معنویت را از مهم‌ترین عناصر نگرش انسان‌گرایانه می‌داند و بیان می‌کند: آدمی به چهار چوبی از ارزش‌های فلسفه‌ای ناظر به حیات، دین یا به دلیلی برای دین نیازمند است. او هم‌چنین بر آن است که روانشناسان انسان‌گرا احتمالاً کسی را که به این مسائل دینی اهمیت نمی‌دهد باید بیماری نابهنجار وجودی تلقی کنند (عبداله‌زاده و همکاران، ۱۳۸۸).

بنابراین مذهب واجد مؤلفه‌های مهمی برای سازش یافتگی انسان است. کسانی که ارزش‌های مذهبی را بر دیگر ارزش‌ها ترجیح می‌دهند از سازش‌یافتگی بیشتر و سلامت روان بیشتری برخوردارند. (رسول‌زاده طباطبایی و عبدی، ۱۳۸۹). افزون بر این، رضایت از زندگی به عنوان یکی از مؤلفه‌های بهزیستی درونی شامل نگرش فرد، ارزیابی عمومی وی نسبت به کلیت زندگی خود و یا برخی از جنبه‌های زندگی مانند خانوادگی و تجربه آموزشی است. ارزیابی شخص از خود ممکن است به شکل شناختی قضاوت آگاهانه نسبت به جوانب زندگی یا به صورت عاطفی (تجربه هیجانات) باشد. به این نحو که اگر کسی از زندگی خود راضی باشد و خوشی را تجربه نماید و در

جدول ۴-۸ نتایج آزمون همبستگی برای بررسی آموزش‌های دینی در جذب جوانان تهرانی و پایبندی به ارزش‌های دینی

دروس دینی در جذب به ارزش‌های دینی			متغیر
sig	میزان اثر (R ²)	میزان همبستگی (R)	آموزش‌های دینی
۰/۰۰۱	٪۵۵	۰/۷۴	

ارزش‌های دینی رابطه معنی‌داری وجود دارد. میزان این همبستگی هم ۰/۷۴ می‌باشد. با توجه به امر فرض صفر

همانگونه که در جدول فوق مشاهده می‌شود بین رابطه آموزش‌های دینی در جذب جوانان تهرانی و پایبندی به

آماری در این فرضیه رد می‌شود و نشان داده می‌شود که بین آموزش‌های دینی در جذب جوانان تهرانی و پایبندی به ارزش‌های دینی رابطه معنی‌داری وجود ندارد. هم‌چنین میزان تاثیر (R^2) این عامل در پایبندی به ارزش‌های دینی ۵۵ درصد برآورد می‌شود.

نتایج این قسمت از تحقیق نشان داد که ارتباط معنی‌داری بین آموزش‌های دینی در جذب جوانان تهرانی و پایبندی به ارزش‌های دینی ارتباط وجود ندارد. در همین راستا، غیاثوند (۱۳۸۰) نتایج تحقیق نشان می‌دهد که خانواده، دانشگاه و دوستان تأثیر مستقیمی بر جامعه‌پذیری دینی دانشجویان دارند. هم‌چنین ۵۶ درصد از دینداری قوی، ۲۰ درصد متوسط و ۱۹ درصد ضعیف برخوردارند. در خصوص ابعاد دین‌داری، یافته‌ها نشان دهنده‌ی پایبندی نسبتاً بالای دانشجویان به بعد اعتقادی و در مقابل، پایبندی نسبتاً ضعیف آنها به انجام مناسک دینی است. محقق، در پایان نوعی (بیشکلی دین‌ورزی) در بین دانشجویان به وجود آمده است که این مطالعه با یافته‌های حاضر همسو نیست.

در پژوهشی که توسط محمدرضا طالبان (۱۳۷۸) تحت عنوان، خانواده، دانشگاه و جامعه‌پذیری مذهبی بر روی دانش‌آموزان دختر و پسر دبیرستان سال ۷۶-۷۷ منطقه ۵ تهران صورت گرفته، فرضیه تحقیق این بوده که

دین‌داری نوجوانان خانواده‌های تحصیل‌کرده کمتر از نوجوانانی با تحصیلات کمتر و بی‌سواد است. دیگر اینکه خانواده‌های تحصیل‌کرده فشار کمتری به فرزندان خود برای انجام مناسک دینی می‌آورند و این فرضیات در پژوهش مورد نظر اثبات شده است هم‌چنین در این پژوهش اشاره شده که برخی مطالعات انجام شده در ایران حکایت از همبستگی منفی بین دین‌داری و تحصیلات دارد. در تبیین این ناهم‌سویی می‌توان عنوان کرد که ماهیت و روش تحقیق این مطالعه با این مطالعه یکسان نیست و جامعه‌های مختلف و ابزار متفاوتی در این مطالعات استفاده شده است که می‌توان علل ناهم‌سویی را به آنها نسبت داد.

فرضیه سوم

فرض صفر: بین علمی، عقلانی بودن مستندات دینی ارائه شده به جوانان تهرانی و پایبندی آنان به ارزش‌های دینی رابطه معناداری وجود ندارد.

با استفاده از آزمون همبستگی پیرسون رابطه بین علمی، عقلانی بودن مستندات دینی ارائه شده به جوانان تهرانی و پایبندی آنان به ارزش‌های دینی سنجیده شد. جدول ۴-۹ نتایج این آزمون را نشان می‌دهد.

جدول ۴-۹ نتایج آزمون همبستگی برای بررسی بین علمی، عقلانی بودن مستندات دینی ارائه شده به جوانان تهرانی و پایبندی آنان به

ارزش‌های دینی

پذیرش ارزش‌های دینی		متغیر
میزان اثر (R^2)	میزان همبستگی (R)	مستندات دینی ارائه شده
sig	**۰/۵۰	
۰/۰۰۱	٪۲۶	

مستندات دینی ارائه شده به جوانان تهرانی و پایبندی آنان به ارزش‌های دینی رابطه معناداری وجود دارد. هم‌چنین میزان تاثیر (R^2) این عامل در پایبندی به ارزش‌های دینی ۲۶ درصد برآورد می‌شود.

نتایج این بخش از پژوهش نشان داد که بین علمی، عقلانی بودن و مستندات دینی ارائه شده به جوانان تهرانی

همانگونه که در جدول فوق مشاهده می‌شود بین بین علمی، عقلانی بودن مستندات دینی ارائه شده به جوانان تهرانی و پایبندی آنان به ارزش‌های دینی رابطه معناداری وجود دارد ($P < ۰/۰۵$). میزان این همبستگی هم ۰/۵۱ می‌باشد. با توجه به امر فرض صفر آماری در این فرضیه رد می‌شود و نشان داده می‌شود که بین علمی، عقلانی بودن

چارچوب نگرش مارکسیستی بررسی کرد و فعالیت‌های خود را در امریکای لاتین و آسیا گسترش داد.

به جز تحقیق بر روی مذهب کاتولیک، پژوهش بر روی سایر جناح‌های مذهبی نیز در گروه جامعه‌شناسی ادیان فرانسه انجام گرفت. بررسی رفتارهای ناسازگارانه فرقه‌ای، عقاید منجی‌گرانه، پژوهش در مورد مفهوم تقدیس، دین مردمی و نحوه پدید آمدن روحیات دینوی و تحقیق در مورد فرقه‌های پروتستان از جمله کارهایی است که انجام شده است. (ویلیم، ۱۳۷۷)

با انجام پژوهش بر روی اعمال و آداب دینی، انجام وظایف و اعمال دینی به عنوان یکی از معیارهای سنجش دینداری مورد توجه قرار گرفت و افراد از نظر درجه و میزان به جای آوردن اعمال دینی توسط محققان طبقه‌بندی شدند. از سویی درستی یا نادرستی این معیارها نیز مورد ارزیابی و قضاوت قرار گرفت و از سوی دیگر، کوشش‌هایی به منظور تعیین ابعاد و نیز معیارهایی برای سنجش دینداری صورت گرفت از جمله این تلاش‌ها می‌توان، از کار چارلز گلاک نام برد. وی در سال ۱۹۶۲ برای دین، پنج بعد مشخص کرد که براساس آن دینداری مورد سنجش قرار گیرد که عبارت بود از بعد تجربی، بعد آیین‌گرایانه، بعد ایدئولوژیک، بعد عقلانی و بعد پیامدی. در کنار پژوهش‌هایی که به بعضی از آنها اشاره شد، سازمان‌ها و مؤسساتی نیز پدید آمدند که به تحقیقات دینی پرداختند.

نتایج نشان می‌دهد که ما بین پابندی جوانان تهرانی به ارزش‌های دینی و میزان علمی و عقلی بودن مستندات دینی رابطه معناداری وجود ندارد، هرچه مطالعه جوانان از کتب دینی و مستندات بیشتر باشد میزان پابندی در آنان بیشتر دیده می‌شود و نتایج این تحقیق شکاف عمیقی بین مطالعه مستندات دینی جوانان تهرانی دارد و مطالعات قبل وارد می‌کند و نشان می‌دهد مانند گذشته مطالعه کتب دینی و مستندات وجود ندارد و این نکته بسیار هائز اهمیت است. از این رو هرچه مطالعه کمتر باشد پذیرش حقیقت

و ارزش‌های دینی رابطه وجود ندارد. یکی از نخستین پژوهش‌هایی که به منظور سنجش آداب و اعمال دینی انجام شد کار گابریل لوبرا بود. وی در پرسشنامه‌ای که در سال ۱۹۳۱ م انتشار داد. در پی آن بود که از طریق سنجش اعمال دینی فرانسویان، دلایل تاریخی وضعیت موجود مذهب کاتولیک را بیاید و نسبت به دین توده مردم و دین تجربه شده در نر مردم، شناخت حاصل کند. لوبرا، یک سنخ‌شناسی چهارگانه ارائه داد که عبارت بود از: بیگانگان به زندگی کلیسایی یا مخالفین، موافقین یا پیروان فصلی کلیسا (که برای امور خاص به کلیسا می‌روند)، پیروان مرتب و منظم کلیسا که هر هفته‌ای برای اعتراف به گناهان به کلیسا می‌روند، مؤمنین (ویلیم، ۱۳۷۷).

کارهای لوبرا، افق جدیدی را به روی محققان گشود و از آن پس، تحقیقات متعددی هم در فرانسه و هم در سایر کشورهای اروپایی به ویژه پس از جنگ دوم جهانی شکل گرفت و محققان زیادی با الهام گرفتن از وی در این زمینه به تحقیق پرداختند. در فرانسه تحقیقات جغرافیایی شکل گرفت و محققان به تنظیم اطلس آداب دینی کاتولیک‌های، فرانسه، همت گماشتند و کسانی چون ژانرمی ۵ از مناطق فرهنگی سخن به میان آوردند.

این پژوهش‌ها عمل و رفتار مذهبی را به عنوان متغیری که به عوامل جغرافیایی، اجتماعی و تاریخی وابسته است به حساب می‌آورد. کلیسا که در سیر تحول جامعه غربی به از دست دادن نفوذ خود، آگاه بوده نیز با انجام این پژوهش‌ها موافق بود. پس از فرانسه در بلژیک توسط ژان رمی و لیلیان وایه پژوهش جامعه‌شناسی ژست و حرکت دینی: تحلیل رفتار الهی در بلژیک، انتشار یافت و در ایتالیا بورگلاس رفتار درونی ایتالیایی‌ها را منتشر نمود. هم‌چنین از طرف دانشگاه کاتولیکی لوون و اطرافیان، کشیش هوتاژ کوشش‌های مهمی در این زمینه صورت گرفت که آثاری چون جوه جامعه‌شناسی کاتولیک در امریکا و زندگی شهری و نهادهای مذهبی و محیط شهری و جامعه صنعتی از آن جمله‌اند. هوتاژ بیشتر رابطه دین و توسعه را در

دین باتوجه به انحرافات حال حاضر و تحریف‌ها کمتر خواهد شد.

با توجه به این که این فرضیه به طور مستقیم مورد توجه قرار نگرفته است پیشنهاد می‌شود که تحقیقات آتی بیشتر بر روی این بخش متمرکز شوند و این مطالعه می‌تواند به عنوان خط پایه مطرح باشد.

فرضیه چهارم

فرض صفر: بین رشته تحصیلی جوانان تهرانی و پایبندی آنان به ارزش‌های دینی رابطه معناداری وجود ندارد.

با استفاده از آزمون همبستگی پیرسون رابطه بین رشته تحصیلی جوانان تهرانی و پایبندی آنان به ارزش‌های دینی سنجیده شد. جدول ۴-۱۰ نتایج این آزمون را نشان می‌دهد.

جدول ۴-۱۰ نتایج آزمون همبستگی برای بررسی رشته تحصیلی جوانان تهرانی و پایبندی آنان به ارزش‌های دینی

میزان دینداری		متغیر	
میزان اثر (R^2)	sig	میزان همبستگی (R)	رشته تحصیلی
۲۱٪	۰/۰۰۱	۰/۴۵	

هر قدر مقطع تحصیلی افزایش می‌یابد، نگرش دینی دانشجویان رو به پایین میل می‌کند بعلاوه، یافته‌های تحقیق رابطه‌ی مثبتی را بین متغیرهای جامعه‌پذیری مذهبی و میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی با نگرش دینی نشان می‌دهد ضمن آن که بین میزان مادی‌گرایی و نگرش دینی رابطه‌ی منفی وجود دارد. جهت سهولت بررسی متغیر پایگاه اقتصاد - اجتماعی بین ابعاد آن و نگرش دینی بررسی صورت گرفته که نتایج نشان داد بین شغل و تحصیلات پدر و مادر و نگرش دینی رابطه‌ی معناداری وجود ندارد اما بین هزینه و درآمد و نگرش دینی رابطه‌ی معناداری وجود دارد. نهایتاً برای تبیین متغیر وابسته از رگرسیون چندمتغیره استفاده شده که نتایج نشان می‌دهد جهت تبیین متغیر وابسته، به ترتیب سه متغیر جامعه‌پذیری مذهبی، میزان استفاده از وسایل ارتباطی و میزان هزینه، وارد معادله شده است. این سه متغیر در ۸۰/۰۲ درصد از تغییرات متغیر وابسته را تبیین کردند. (کشاورز و جهانگیری، ۱۳۸۹)

در همین راستا غیاثوند (۱۳۸۰) در تحقیقی فرایند جامعه‌پذیری دینی جوانان را مطالعه کرده است. این تحقیق، با هدف بررسی وضعیت دینداری دانشجویان دانشگاه تهران انجام شده است. سؤال اصلی پژوهش حاضر از این قرار است: وضعیت و ابعاد دینداری در بین دانشجویان

همانگونه که در جدول فوق مشاهده می‌شود بین رابطه بین رشته تحصیلی جوانان تهرانی و پایبندی آنان به ارزش‌های دینی رابطه معناداری وجود دارد. میزان این همبستگی هم ۰/۴۶ می‌باشد. با توجه به امر فرض صفر آماری در این فرضیه رد می‌شود و نشان داده می‌شود که بین رشته تحصیلی جوانان تهرانی و پایبندی آنان به ارزش‌های دینی رابطه معناداری وجود دارد. هم‌چنین میزان تاثیر (R^2) این عامل در پایبندی به ارزش‌های دینی ۲۱ درصد برآورد می‌شود.

نتایج این بخش نشان داد ارتباط معنی‌داری بین رشته تحصیلی و پایبندی جوانان تهرانی به ارزش‌های دینی رابطه وجود ندارد. در پژوهشی تحت عنوان بررسی جامعه شناختی رابطه‌ی بین پایگاه اقتصادی-اجتماعی دانشجویان دانشگاه شیراز و نگرش‌های دینی آنها به این نتایج دست یافتند. براساس متغیرهای جمعیت شناختی تفاوت معناداری بین نگرش دینی دانشجویان وجود دارد. چنان که براساس نوع دانشکده، نگرش دینی دانشجویان شاغل به تحصیل در دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی از دانشجویان مهندسی بالاتر بوده ضمن آن که نگرش دینی دانشجویان متأهل از دانشجویان مجرد بالاتر است. هم‌چنین، بررسی رابطه‌ی بین مقطع تحصیلی و نگرش دینی نشان می‌دهد

آمده است. با توجه به اینکه مطالعه‌ای به طور مستقیم این فرضیه را بررسی نکرده است پیشنهاد می‌شود مطالعات آتی بر روی این بخش تمرکز کنند.

در نتایج تحقیق اخیر برخلاف تحقیقات گذشته رشته تحصیلی در میزان پایداری و رضایت جوانان به ارزش‌ها تأثیرگذار نبوده است حال آنکه در تحقیقات گذشته میزان تأثیرپذیری با توجه به رشته تحصیلی بالا بوده است.

طبیعی بودن توزیع نمرات متغیرهای پژوهش برای بررسی نرمال بودن داده‌ها قبل از بررسی فرضیات و استفاده از آمار استنباطی بین متغیرهای پژوهش از آزمون کلموگروف اسمیرینوف استفاده شد. جدول ۴-۱۱ نتایج این توزیع را نشان می‌دهد.

جدول ۴-۱۱. نتایج آزمون کلموگروف اسمیرینوف برای بررسی طبیعی بودن توزیع نمره‌ها

متغیر	آماره	P
پایداری به ارزش‌های دینی	۰/۲۲۲	۰/۱۱۳
شکل‌گیری افکار و عقاید دینی	۰/۲۳۲	۰/۱۴۱
رضایت از زندگی	۰/۳۱۲	۰/۱۰۳
آموزش‌های دینی	۰/۲۶۷	۰/۱۵۹
علمی، عقلانی بودن مستندات دینی	۰/۲۳۰	۰/۱۲۹
رشته تحصیلی	۰/۳۴۸	۰/۱۴۱

تهرانی مورد مطالعه قرار گرفته است. جمعیت آماری این پژوهش را جوانان تهرانی از مناطق ۲۲ گانه استان تهران با تحصیلات دیپلم تا دکتری تشکیل می‌دهند. این مطالعه یک نوع پژوهش کمی از نوع پیمایشی بوده و ابزار گردآوری اطلاعات در آن از طریق پرسشنامه بوده است. براساس یافته‌های تحقیق، ۲۲ درصد کاهش تمایل به دینداری در جوانان تهرانی مشاهده شد.

محدودیت‌های تحقیق

- این مطالعه در شهر تهران انجام شده است و تعمیم نتایج به شهرهای دیگر باید با دقت انجام شود.

چگونه است. و عوامل و منابع موثر بر آن کدامند؟ وی پس از بررسی ابعاد دین از نظر واج، دواس، کمال المنوفی و گلاک و استارک، برای سنجش وضعیت دینداری دانشجویان، از مدل گلاک و استارک، استفاده کرده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که خانواده، دانشگاه و دوستان تأثیر مستقیمی بر جامعه‌پذیری دینی دانشجویان دارند. هم‌چنین ۵۶ درصد از دینداری قوی، ۲۰ درصد متوسط، و ۱۹ درصد ضعیف برخوردارند. درخصوص ابعاد دینداری، یافته‌ها نشان دهنده‌ی پایداری نسبتاً بالای دانشجویان به بعد اعتقادی و در مقابل، پایداری نسبتاً ضعیف آنها به انجام مناسک دینی است. محقق، در پایان نوعی (بیشکلی دین ورزی) در بین دانشجویان به وجود

نتایج حاصل از آزمون K-S را نشان می‌دهد که تمامی متغیرها واجد شرایط نرمال بودن (بالای ۰/۰۵) هستند لذا در هنگام گرفتن پیش‌بینی بین متغیرها از آزمون پارامتریک استفاده خواهد شد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات:

بررسی تحلیل و کارکردهای دین در نظام فرهنگی و اجتماعی و نقش آن در حفظ تعادل و نظم اجتماع یکی از حوزه‌های مهم مطالعاتی در جامعه‌شناسی دین بوده است. در این میان یکی از موضوعاتی که همواره محل بحث بوده است میزان تأثیر دین و دینداری جوانان تهرانی در جامعه است. در این پژوهش عوامل مؤثر بر دینداری در جوانان

- در این مطالعه از پرسشنامه استفاده شده است که می‌تواند نتایج را با گرایش نشان دهد.
- این مطالعه از تعداد معدودی متغیر استفاده کرده که نتایج را به طور دقیق ممکن است نشان ندهد.

پیشنهادات کاربردی

- این مطالعه می‌تواند نقش عوامل موثر را نشان دهد و می‌تواند به عنوان مطالعه خط پایه در نظر گرفته شود.
- معلمان و مربیان پرورشی می‌توانند از این مطالعه در برنامه‌های خود استفاده و از مطالب و دروس دینی بیشترین بهره را برای جذب حداکثری جوانان داشته باشند.
- این مطالعه می‌تواند باشناخت تقریبی از علائق و اعتقادات جوانان تهرانی مسیر صحیح آموزش‌های دینی را با استفاده از برنامه‌های آموزشی برای آنان نشان دهد.
- اساتید دانشگاه و معلمان با بهره‌گیری از مستندات دینی و هدایت صحیح جوانان آنان را به سمت ارزش‌های دینی راهنمایی نمایند.

منابع:

حسنی، محمد حسن (۱۳۷۷). نوسازی جامعه از دیدگاه امام خمینی، نشر عروج.
شاهرخ، حمید (۱۳۶۹). درباره مفهوم فرهنگ، تی اس، الیوت، برگردان، نشر مرکز.
مطهری، مرتضی (۱۳۸۱). مجموعه آثار، خدمات متقابل اسلام و ایران، تهران، انتشارات صدرا.
مطهری، مرتضی (۱۳۷۹). اسلام و مقتضیات زمان، انتشارات صدرا، تهران.
معین، محمد (۱۳۶۲). فرهنگ زبان فارسی، انتشارات امیرکبیر.
خدایاری‌فرد، محمد (۱۳۷۲). مسایل نوجوانان و جوانان، تهران، انتشارات انجمن اولیاء و مربیان.
فتاحی، سیدحمید (۱۳۷۷). دعا و نیایش در نهج البلاغه، قم، نشر الهادی.

سراج‌زاده، سیدحسن و پویانفر، محمدرضا (۱۳۸۷). بررسی رابطه دینداری با احساس انومی و کجروی در میان نمونه‌ای از دانشجویان، مجله مسائل اجتماعی ایران.
اردوان، ارژنگ، میرفردی، اصغر (۱۳۹۳). هویت دینی و عوامل اجتماعی تأثیرگذار بر آن.

عبدالحسین، کلاتری، عزیزی، جلیل و دیگران (۱۳۸۸). هویت دینی و جوانان.
احمدی، یعقوب (۱۳۸۸). وضعیت دینداری و نگرش به آینده دین در میان نسل‌ها.

حاج جعفری، زهرا (۱۳۹۳). راهکارهای جذب جوانان مسجد، مرکز مدیریت حوزه علمیه خاوران، مدرسه علمیه زینبیه(س)، آران و بیدگل.

تقی‌زاده، مریم (۱۳۸۸). هویت دینی زنان و عوامل اجتماعی مرتبط با آن، کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبایی.

خوشبین، یوسف، بررسی مسئولیت‌پذیری اجتماعی جوانان و عوامل اجتماعی و فرهنگی موثر بر آن، پایان نامه کارشناسی ارشد

جامعه‌شناسی دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده علوم اجتماعی و ارتباطات.
دورکیم، امیل، تقسیم کار اجتماعی، ترجمه باقر پرهام، بابل، انتشارات نقش جهان.

سبحانی‌نژاد، مهدی و فردانش، هاشم، مسئولیت‌پذیری اجتماعی در برنامه درسی دوره ابتدایی ایران، مدرسه علوم انسانی.

Argue, Amy; Johnson, David R.& White, Lynn K (1999). Age and Religiosity: Evidence from a Three-Wave Panel Analysis, Journal for the Scientific Study of Religion.

Kammeyer, K.C.W, et. al (1989). Sociology, Boston and London: Allyn and Bacon.

Spilka, Bernard; Shave, Phillip and Kirkpatrick, Lee A (1985). A general

Frerking, K (1965). Religious Participation of Lutheran Students, Journal Review of Religious Research.

attribution theory for the psychology of religion, Journal for the Scientific Study of Religion.

Walter, Tony and Davie, Grace (1988). The Religiosity of Women in the Modern West, The British Journal of Sociology.

یادداشت

^۱Auguste Comte

^۲Veber, Astalabista

^۳Inghart

^۴teng

^۵-Hamitoun

^۶Giddenz

^۷Inglehart, Norris

^۸Ericsson

^۹Johnson

^{۱۰}Broun

^{۱۱}Willem

^{۱۲}Mutlu